

Samenvatting van

De Risico's van het Denken

Een treffen tussen Indiaanse spiritualiteit en westerse techniek

Het boek opent met een verslag van een in 1980 in Baltimore gehouden congres, waar een groep deskundigen op technisch, politiek en militair gebied zich beraadt over de richting waarin de techniek zich tot het jaar 2000 zal ontwikkelen. Dit hoofdstuk zet de toon voor het boek. Door het hele boek komen in totaal zeven congressen aan de orde die allemaal van invloed zijn op het thema van het treffen tussen Indiaanse spiritualiteit en techniek.

De plaats van handeling verschuift naar het Amerikaanse Zuidwesten: een gebied waar de tegenstellingen tussen de meest moderne vernietigingswapens en het leven van traditionele pueblo-Indianen zeer markant naar voren komen. Deze *Southwest* vormt het decor voor het in het thema van het boek. In de Alamogordo-woestijn in New Mexico werd op 15 juli 1945 de eerste atoombom tot ontploffing gebracht. Een uitgebreid hoofdstuk is gewijd aan de reeks van gebeurtenissen die uiteindelijk tot het Manhattan-project, en daarmee de eerste bom, hebben geleid. Duidelijk komt tot uiting dat de fascinatie van de fysici met zuivere natuurwetenschap voor hen een beslissende factor is geweest om aan het project mee te werken. Na de nederlaag van Hitler - wiens agressieve expansiedrift de reden vormde om het atoomproject in gang te zetten - werden de pogingen om de bom te ontwikkelen in plaats van verminderd, juist geactiveerd.

Na deze historische beschouwing volgt er een theoretisch gedeelte waarin het leven en werk van twee uiteenlopende denkers, de antropoloog-bioloog Gregory Bateson en de socioloog-historicus Jacques Ellul onder de aandacht worden gebracht. Bateson interesseerde zich vooral voor, wat hij noemde, 'het patroon dat verbindt'. Hij keerde zich tegen de idee van een transcendente god. Naar zijn opvatting is er een inwonende, zichzelf corrigerende *mind* werkzaam in organismen als de mens en in het geheel van de natuur, die het patroon bij elkaar houdt. Voor Bateson is de integriteit van de natuurlijke patronen heilig. Met die visie komt deze uitzonderlijke westerse wetenschapper dicht bij de door hun spiritualiteit bepaalde visie van traditionele Indianen. Naast belangstelling voor de natuur had Bateson echter ook speciale aandacht voor de geestesstoornissen in de westerse wereld, zoals schizofrenie en alcoholverslaving. In dit boek wordt de veronderstelling uitgewerkt dat de westerse mens, in zijn verhouding tot de techniek, ook kenmerken van verslaving en schizofrenie vertoont.

De socioloog Jacques Ellul maakte al in een zeer vroeg stadium, in de dertiger jaren van deze eeuw, techniek tot het centrale object van studie. Naar zijn mening zou Marx, als hij in deze eeuw zou hebben geleefd, niet 'het kapitaal' maar 'de techniek' als het meest bepalende fenomeen hebben gekozen. In de eigen definitie die Ellul geeft, is techniek op een bepaald moment in tijd de meest efficiënte methode om een vooraf gesteld doel te bereiken. Zoals Ellul techniek opvat, heeft de term geen betrekking op machines,

technologie, of op deze of gene procedure voor het bereiken van een technisch doel. In onze technische samenleving is het de *totaliteit van methoden*, waartoe men *rationeel* is gekomen en die (voor een gegeven fase van ontwikkeling) *absolute efficiëntie* hebben op elk gebied van menselijke activiteit. Haar karakteristieken zijn nieuw; de techniek van het heden heeft geen gemeenschappelijke maat met het verleden. In zijn latere werk komt Ellul tot het inzicht dat - vooral sinds de opkomst en verspreiding van de computer - het verschijnsel techniek alleen te begrijpen is als deel van een meer omvattend technisch systeem. Binnen dit technisch systeem integreren de technieken zich met elkaar als het ware 'achter de ruggen van de mensen om'. Vervolgens dwingen ze zich als 'noodzakelijkheden' aan de mens op, die niet meer vrij is om ze te gebruiken dan wel af te wijzen. Ellul ziet nauwelijks aanwijzingen dat de mens in staat is techniek opnieuw te beperken tot de plaats waar zij zich vroeger, als louter gereedschap, bevond. De techniek van bijvoorbeeld de middeleeuwen bevatte niet het element van buitensporigheid dat de techniek van onze tijd karakteriseert. Het was een techniek die vrijwel hetzelfde bleef en van generatie op generatie werd overgegeven met zeer weinig veranderingen. De techniek was ondergeschikt aan het gestelde doel waarvoor zij werd aangewend.

Inmiddels is de situatie dusdanig gewijzigd, dat de mens te maken heeft met een autonoom technisch systeem dat zijn leven tot in de kleinste details beheerst. In tegenstelling tot Bateson gelooft Ellul niet dat we aan de natuur een model kunnen ontleen om een uitweg te vinden uit onze huidige crisis.

Na de weergave van de kern van Batesons en Elluls gedachtengoed volgt opnieuw een historische beschrijving - ditmaal van de Spaanse Conquista. De Conquista begint op het moment dat Columbus aankomt in de Nieuwe Wereld en leidt er onder andere toe dat de Spaanse kolonisatie zich uitstrekt tot het gebied van de Pueblo-Indianen in de huidige Amerikaanse Southwest. In het Spaanse Valladolid werd in 1550 een debat gehouden over de vraag of Indianen eigenlijk ook mensen zijn en dus gekerstend kunnen worden, of dat zij als lagere wezens zonder probleem tot slaaf kunnen worden gemaakt. Voor het eerst komt er in de westerse wereld een slecht geweten op over het eigen koloniale handelen.

Na eerst te zijn gekoloniseerd door de Spanjaarden worden de pueblo-gemeenschappen in het stroomgebied van de Rio Grande vervolgens in 1848 ingelijfd bij de Verenigde Staten. Tijdens een 'congres' in Rome wordt beslist dat er een nieuwe aartsbisschop in Santa Fe (New Mexico) moet komen om orde op zaken te stellen in een te lang aan zijn lot overgelaten diocees. De meest geschikte kandidaat is de robuuste Jean Baptiste Lamy. De Fransen hebben immers 'gevoel voor verhoudingen en rationele aanpassing'. Weliswaar raakt de nieuwe aartsbisschop zeer onder de indruk van de Indiaanse spiritualiteit die hij op zijn weg tegen komt, toch blijft hij onverkort vasthouden aan het rooms-katholieke missiewerk. Net als Las Casas past hij, als er een principiële keuze van hem wordt verwacht, de beproefde dubbele moraal toe en weigert hij de Navajo-Indianen tegen de moorddadige Kit Carson te beschermen.

In het volgende gedeelte wordt ingegaan op onderwerpen die in de actualiteit van vandaag spelen, zoals de plannen voor een ruimteverdedigingssysteem (Star Wars) en de protesten en waarschuwingen tegen de techniek van hedendaagse Indianen (o.a. in

Dodewaard en tijdens een congres van de 'Elders Circle' in Santa Clara Pueblo in New Mexico). Een ander thema dat in dit bestek aan de orde komt is de betekenis van de opkomst van de zogeheten New Age-beweging in Californië. In 1984 geeft Marilyn Ferguson, de auteur van het boek 'de Aquarius Samenzwering', een geruchtmakende lezing in de Sonesta-koepelzaal in Amsterdam (het zevende congres). Ferguson bezweert haar toehoorders dat het nodig is de toekomst optimistisch tegemoet te treden. Voor cynisme is geen plaats. De New Age-filosofie die Ferguson uitdraagt lijkt zich uitstekend te lenen als nieuwe richtinggevende ideologie voor de zich ontvouwende high-tech-samenleving. De pseudo-spiritualiteit geeft opnieuw een 'zin' in een samenleving die God dood heeft verklaard.

Analoog aan de Vier Ruiters in het Boek der Openbaringen, mondt het boek tenslotte uit in de beschrijving van vier persoonlijkheden (de conquistador Coronado, de aartsbisschop Lamy, de schrijver D.H. Lawrence en de kernfysicus Robert Oppenheimer) die allen te paard in de Southwest hun intrede hebben gedaan en door hun activiteit of hun schrijven een eigen merkteken hebben achtergelaten. De eerste ruiter, Coronado ('de gekroonde'), was de eerste Spaanse veldheer die met een leger vanuit Mexico noordwaarts naar de Pueblo-gemeenschappen trok.

De volgende ruiter is Jean Baptiste Lamy, de door Rome uitgezonden aartsbisschop. Met zijn herstel van de kerkelijke orde bereidt de aartsbisschop in feite de weg voor van de daarop volgende militair-technische orde.

Drie decennia later komt de jonge Britse schrijver en mijnwerkerszoon David Herbert Lawrence naar Santa Fe. De twee eerdere ruiters zijn gestuurd door de Koning van Spanje en de Paus van Rome om in de Southwest een nieuwe orde te brengen. Lawrence komt als kunstenaar voor eigen rekening en op eigen gezag. In wat hij over New Mexico schrijft manifesteert hij zich als een ziener die naar de Southwest is gegaan, om van daaruit de westerse beschaving te waarschuwen dat zij zich op het verkeerde pad heeft begeven. Lawrence is een van de weinige blanken die niet naar New Mexico komt om daar de Indiaanse orde te verstoren. Hij neemt het op voor de Indianen en vindt in de Southwest de duidelijke resten van het oeroude heidense denken. Het *Land of Enchantment* (Het Land van Betovering, zoals New Mexico in de Verenigde Staten wordt genoemd) is voor hem een openbaring. Daar ervaart hij wat de westerse mens heeft verloren sinds de spirituele banden met de kosmos werden verbroken. In het laatste boek *Apocalypse*, dat Lawrence in 1929 vlak voor zijn dood schreef, heeft hij een testament nagelaten waarin hij een radicale kritiek geeft op de westerse beschaving en uiteen zet wat hem in de oeroude kosmisch-religieuze beschaving zo fascineert.

De vierde ruiter is de jonge en briljante kerngeleerde Robert Oppenheimer. Op het moment dat er in het kader van het ultra-geheime Manhattan-Project behoefte is aan een afgelegen locatie om aan de ontwikkeling van de atoombom te werken, herinnert Oppenheimer zich de jongensschool Los Alamos, waar hij vroeger tijdens buitenritten in zijn vakantie vaak een tussenstop maakte. Met het uitkiezen van deze plek, waar in korte tijd zo'n zesduizend mensen in het geheim worden gehuisvest, geeft Oppenheimer het startschot voor een grootscheepse penetratie van het militair-industrieel complex in het Amerikaanse Zuidwesten. De proefexplosie van de bom in de woestijn van New Mexico

beweest zijn succes. Oppenheimer begreep pas welk kwaad hij had aangericht *nadat* hij het vuur eenmaal had ontstoken. Eerder gunde hij zich geen tijd om de waanzin ervan onder ogen te zien.

In het voorlaatste hoofdstuk van het boek wordt nagegaan welke houding de mens nog kan bepalen tegenover de overmacht van de techniek. Een keuze zou kunnen zijn om het dilemma tussen noodzaak (van de techniek) en vrije wil (van de mens) te omzeilen door in feite ‘te doen alsof’ de mens de vrijheid heeft en in staat is de autonome techniek te beheersen.

Een andere mogelijkheid is om de paradox die de techniek de mens voorlegt niet te ontkennen of te negeren, maar de realiteit ervan onder ogen te zien. Juist het kiezen voor slechts één kant van de fundamentele tegenstelling brengt ons in de problemen. Bateson suggereert bijvoorbeeld, dat het goed is om de paradox wetens en willens te ondergaan omdat je dan tot inzichten komt die je tevoren niet had. Het zou in de strijd tegen de overmacht van de techniek wel zo gemakkelijk zijn om geen oog te hebben voor de dialectiek. Men kiest eenvoudig voor of tegen de techniek. Zo eenvoudig is het in de levende wereld niet gesteld. Polariteit is een kenmerk van veel vormen van leven. Het evolutieproces kent voortdurend twee tegengestelde componenten: behoudzucht en vernieuwingsdrang. Behoudzucht alleen betekent dood door verlamming, maar verbeelding (de motor van de vernieuwing) alleen loopt uit op waanzin.

In de epiloog wordt ingegaan op de speech van George Steiner in 1987 in de Sint Pieterskerk in Leiden. Steiner is in zeker opzicht ‘de levende paradox’ van deze tijd omdat hij niet alleen een uitzonderlijk scherpe (en sombere) analyse weet te geven van de kernproblemen van deze tijd, maar het tegelijkertijd ook ‘enorm interessant’ om juist in deze sleutelperiode van de mensheid te leven en de ontwikkelingen gade te slaan.